

Ders 3 **Этиштин категориялары** (Fiil kategorileri)

Fiiller, isimler gibi bağımsız kullanılamazlar. Onların kullanımları ancak belli nesnelere bağlanmaları ve bu bağlanmayı gerçekleştirmeleri için belli çekimlere girmeleri ile mümkün olacaktır. Bu çekimler, fiilin kendine has kategorileridir. Fiili diğer kelime türlerinden fark ettiren kategorileri, yani çekimleri: 1) çatı ekleri; 2) olumsuzluk eki; 3) zaman ekleri; 4) şahıs ekleri; 5) soru ekidir. Demek bir çekimli fiilde fiilin kök ve gövdesinden sonra varsa çatı eki, olumsuzluk eki, sonra da zaman, şahıs ve soru ekleri sırasıyla gelir: жуу+н+ду+м “yıkandım”, укта+т+па+ды+ңар ‘uyutmadınız’, кел+иш+кен+ би? ‘gelmişler miydi?’ vb.

Чак категориясы (Zaman kategorisi)

Eylemin gerçekleşmesi için sarf edilen zaman zarfına **Этиштин чагы** (Fiilin zamanı) adı verilir. Zaman ekleri fiil çekiminin en önemli unsurlarındandır. Çekimde eğer çatı eki yoksa fiil kökünden hemen sonra onlar gelir.

Бар-ды-к ”gittik”, *ал-зан-сың* ”almıştın”, *көр-үнтүр* “görmüş”, *кел-е-биз* ”geleceğiz”, *санан жат-а-быз* ”sayıyoruz” örneklerinde olduğu gibi.

Kırgızcada fiiller: 1) Geçmiş zaman
 2) Şimdiki zaman
 3) Gelecek zaman

olmak üzere esas üç zaman dilimi içinde bakılır ve bu zamanlar da **bazı özelliklerine göre** kendi içinde birkaç türe ayrılır.

Жак категориясы (Şahıs kategorisi)

İnsanların yaptığı yaptığı hareketleri, bulunduğu durumları konuşana, dinleyene veya bahsedilene ait olduğunu gösterme işi şahıs ekleri ile gerçekleşir. Kırgız Türkçesinde 1-2-3. Şahısları onların çoğullarını, 2.şahısın nezaket türünü de gösterme üzere 8 türlü şahıs eki vardır. Şahıs ekleri zaman türlerine göre değişiklik gösterebilirler. Örneğin, Geniş zaman şahıs ekleri şu şekildedir:

	Kırgızca		Türkçe	
1. şahıs	-мЫн	-БЫз	-(I)m	-(I)z
2. şahıs	-сЫң	-сЫңАр	-sIn	-sInIz
	-сЫз	-сЫздАр	-sInIz	-sInIz
3. şahıs	-т	-т	-	-ler

Этиштин мамиле категориясы (Fiilin çatı kategorisi)

Cümlelerin öznesi, yapılan eyleme yönelik farklı yaklaşım içinde olur: eylemi kendisi gerçekleştirir, bir başkasına yaptırır, başkasıyla beraber yapar, birileri tarafından yapıldığını teyit eder vb. Kırgız gramerinde öznenin eyleme yönelik **bu tür** yaklaşımlarını yansıtan kavramlara *Этиштин мамилелери* (Fiil çatıları), o çatıları yapan eklere de *Этиштин мамиле мүчөлөрү* (Çatı ekleri) denir. Çatı ekleri, fiilin

diğer çekim eklerinden önce gelir ve fiilin leksik anlamına müdahale etmeden yalnızca özne-nesne alakasını ifade eder (оку-, окут-, окуш-, окул-).

Kırgızcada fiilin beş мамилеси (çatısı) vardır:

Негизги мамиле -	Yalın (Etken) çatı.
Кош мамиле -	İsteşlik çatı
Өздүк мамиле -	Dönüşlü çatı.
Туюк (этилген) мамиле -	Edilgen çatı.
Аркылуу (эттирген) мамиле -	Ettirgen çatı.

Этиштин суроо категориясы (Fiilin soru kategorisi)

Kırgızca	Türkçe
-бы, -би, -бу, -бү	-mı, -mi, -mu, -mü
-пы, -пи, -пу, -пү	

-БЫ soru eki, birçok Türk dilinde hala soru edatı görevini sürdürürken Kırgızcada tamamıyla ekleşmiş vaziyettedir. Genelde cümlenin yüklemine ekli olarak kullanılır ve onunla bitişik yazılır. Ek sıfatında ünlü, ünsüz uyumuna tabiidir, böylece ünlü ve ünsüz varyantları meydana gelmiştir.

Kaynaklar

Abduldayev E., Azırkı kırgız tili. Bişkek, 1998.

Asanaliyev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kıskaçça oçerki, Frunze, 1964.

Bartold V.V., Kirgizı.- Soçineniya. M., 1963, T.2, Çast I., s.509-510.

Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskova, 1960.

Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıka. Frunze, 1947.

Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze, 1963.

Baytur A., Kırgız tarihinin leksiyaları. Bişkek, 1992.

Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L., 1950.

Cumakunova, G. (2002). "Kırgız Türkçesi". Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.

Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırgızca Sözlük. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.

Cumakunova, G. (1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. (Türkçeden Kırgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk. Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G. (2001). Engin Köseoğlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk. Yay. 1-88.

Cumakunova, G. (2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl. Başk. Yay. 1-136.

Cusupakmatov L., Otnoşeniye kirgizskogo yazıka k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze, 1983.

Çorotegin T.K., Moldokasimov K.S., Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarıhı. Bışkek,2000.

Direnkova N.P., Grammatika řorskogo yazıka. Moskva,1979.

Grammatika hakasskogo yazıka. Moskva, 1975.

Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative descryption of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.

İshakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıka. Moskva,1961.

Karayev O., Vostoçniye avtorı o kırgızah. Bışkek,1994.

Kırgız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.

Malov S.E. Drevniye i noviye tyurkskiye yazıki.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.

Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.

Malov S.E., Yazık celtih uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.

Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Tekstı i perevodı.M.-L., 1952.

Oruzbayeva B.O., Kirgizskiy yazık.- Yazıki mira: Tyurkskiye yazıki.- Bışkek,1997,s.286-289.

Tınıstanov K.,Kırgız tili. T.I-II, İstambul,1998.

Teniřev E.R., Drevniy kirgizskiy yazık, Bışkek,1997.

Teniřev E.R., O dialektah uygurskogo yazıka Sinszyana.- Tyurkologičeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.

Teniřev E.R., O yazıke kırgızov uyezda Fuüy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.

Teniřev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıka. M.,1976.

Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.

Yunusaliyev B.M.,Kırgız dialektologiyası, Frunze,1971.

Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kirgizskogo yazıka.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.